

Zmák Tamás

BURJÁN KÁROLY ÉS MIKLÓSSY ISTVÁN SZABADKÖMŰVESELLENES PUBLICISZTIKÁJA

BEVEZETÉS

„...Végül újból és ismételten hangsúlyozom, hogy a vezetőszenpont, amely engem e szerény pár sor közlésére bírt, merőben tudományos jellegű, t.i. az analizáló gondolkodás fejlesztése, s ezzel kapcsolatban az egyénértelmi működésének oly irányba való terelése — persze az individuális korlátoknak csakis lehetséges széttolásával—hogy a speciálisban is megtalálja az általánost, ami a különböző speciális esetek rendszerbe foglalhatóságát, egybefüggését s így áttekinthetőségét biztosítja. Aki tehát a kritikus szemüvegét fordítja e rövid elmefuttatásra, ítélezése alapjául ugyancsak a jelzett szenpontot szíveskedjék választani. Még csak egyet akarok hozzátenni: Egy biztos, ítéleteiben a dolgok belső összefüggését folyton szem előtt tartó, összes egyes, szeparált ismereteit egységbe foglalni törekvő gondolkodási mód számára szilárd alapot vetni, ez lebeg ideálként szemem előtt. Ha ez a gondolat vezető principium gyanánt fog irányt szabni nemcsak egyes tantárgyak tanítása keretében, hanem minden speciális tudomány közlése közben is, egyfelől az egyént mintegy kautélákkal látjuk el mások kijelentéseiben foglalt elvek kritikátlan elfogadásával szemben, tehát az egyén részéről a szociális élet nagyon változatos kapcsolataiban, jelenségeiben bátrabb, határozottabb megnyilatkozás fog jelentkezni, másfelől kétségtelen, hogy az individuum érzelmi világán belül is kedvező irányban fogja hatását éreztetni, ami azonban már egy külön pszichológiai probléma tárgyalási szféráján belül eső vizsgálat tárgyát képezi.”¹

Burján Károly matematika szakos tanárnak fentebb olvasható sorai egy több oldalas matematikai műveletsor zárógondolatai, mely mondatokból Burjának az egész akkori politikai közegre vonatkoztatott kritikus szemléletét is kiolvashatjuk. Burján Károly mint mélyen vallásos, protestánsnak született, ám a római katolicizmus politikai szárnyán küldetésstudatát megfelelő tanár pályafutása során az egész országra, de kiváltképp a magyar szellemi életre és közoktatásra, így a magyar ifjúságra leselkedő veszélyt vélt felfedezni a korszak magyar szabadkőművességében. Felfogásának számos művében, valamint a Bangha Béla szerkesztése

¹ Burján Károly: *A középiskolai matematikai oktatás fejlesztési irányának megjelölése – A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, IV. tanév, 1905-1906, 30.

alatt álló *Magyar Kultúra* című jezsuita lap általa publikált cikkeiben hangot adott. Szellemi harcostársa és egyben tanárkollégája volt Miklóssy István, aki maga is aktívan, országos visszhangot keltve hívta fel a figyelmet a korabeli magyar szabadkőművesség oktatáspolitikai jelenlétére.

Kik voltak ők? Mi motiválhatta a két pedagógust világ- és társadalomszemléletük hangos és veretes kinyilvánítására? Véleményük és szempontrendszerük mennyire feleltethető meg a jelenleg rendelkezésünkre álló ismereteknek? Ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat kutatásomban, melyet ebben a cikkben kívánok részletetekbe menően kifejteni és az olvasók elé tárni.

AZ ISTVÁN ÚTI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI SZENT ISTVÁN FŐGIMNÁZIUM

A tágabb kontextus megismerése érdekében először a VII. kerületi István úti Magyar Királyi Állami Szent István főgimnáziummal kapcsolatos rendelkezésünkre álló ismereteket tekintem át a vizsgálat tárgyát képező években, ahol a két oktató hosszú éveken át dolgozott.

Az intézmény – kezdetben Budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnázium - működését az intézmény értesítői az 1901-1902-es tanévtől mutatják be. A kezdeti évek vizsgálatához a gimnázium 2009-ben kiadott évkönyvét kivonatoltam.²

Az iskola tanári állománya kezdetben 38 főből állt. A tantestület összetétele meglehetősen magasan kvalifikáltnak mondható, hiszen tagjai között publicistákat, a tudományos élet előadóit, cikkek íróit, lapok szerkesztőit, könyvek, tankönyvek megalkotóit, tudományos fokozattal bíró oktatókat találunk. A tanárok heti kötelező óraszámja jellemzően nem haladta meg a 16-18 órát. Ez részben privilégiumnak volt tekinthető, másrésztől viszont elvárást is támasztott a tanárokkal szemben, abban a tekintetben, hogy a közéletben, polgári és tudományos társaságokban tagságokat vállaljanak.

Fontos, hogy 186 diák nem helybeli tanuló volt, így más közösségek/községek gyermekeivel is meg tudott ismerkedni az őket oktató tanár. Összesen kilenc diákkirándulásra került sor 1901-1902-ben, melyek közt látogatásra vitték a gyermekeket a Cséry-féle szemétrakodó telepre, közbádoghídra és mentőegyesülethez is. Az évben Ifjúsági Kör is működött, ahol előadásait mutathatták be a tanulók. Segélygyűjtő alap életre hívására is sor került az iskolában. 1902-ben

² Sándor Miklós: *Az első tanévek az évkönyvek tükrében – A budapesti Szent István Gimnázium jubileumi évkönyve épülete fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1908-2008*, Budapest, Szent István Gimnázium, 2009, 20–30.

150-en érettségiztek, melyet 80%-ban tudtak csak teljesíteni. Ma ez döbbenetes szigornak minősülne.

Ebben az évben a teljes tanulói létszám 1231 fő volt. Ebből 705 izraelita, 415 római katolikus, a többi felekezet képviselői az 50 főt sem érték el. Az osztályok létszáma 32 és 59 fő közt mozgott. A szülők főleg értelmiségi, köztisztviselői, kereskedői rétegből jöttek. Átlag 32,5 tanuló jutott egy tanárra, ami az országos viszonyokhoz képest igencsak ideális aránynak volt mondható. A tanári kar kiemelte ars poeticájában, hogy a tantárgyak megtanításán túlmenően nagy hangsúlyt kívánnak helyezni a vallási és erkölcsi nevelésre.

1903. novemberében Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter levélben emeli ki, hogy a „tantestület tagjai tudományos szellemű, a nemzet eszményeit követő »kultúr harcosok«”. 1904. április 18-án jelent meg látogatásra a Wlassicsot követő vallás- és közoktatásügyi miniszter, Berzeviczy Albert. Az intézmény mély társadalmi beágyazottságát mutatja a fenti személyeken túl, hogy gróf Csáky Albin főrendiházi elnök felesége, Bolza Anna grófnő töltötte be a zászlóanyai méltóságot.

1904-1905-ben hiába, hogy még nem volt meg évfolyam szinten a VIII. osztály, ez az oktatási intézmény számított az ország legnépesebb iskolájának a maga 978 tanulóival. A vallási, hitoktatási tevékenység ellenőrzése magas szinten zajlott le. Dr. Breznay Béla – pápai kamarás, egyetemi tanár – a római katolikus, dr. Munkácsi Bernát – az MTA tagja - az izraelita vallásúak hittanvizsgáján jelent meg a fenti tanévben.

1907-ben megalakult a „Segítő Egyesület” a szegény tanulók támogatására. Juba Adolf iskolaorvos beszámolója elgondolkodtatónak mondható. E szerint 226 tanuló a szemére panaszkodott, 112 pedig hibás beszédűnek számított.

Összefoglalásul megállapítható, az iskola hatalmas létszámú, így reprezentatívnek tekinthető. A főgimnázium szociálisan viszonylag széles látókörű, a tantestület tapasztalati úton tisztában kellett legyen a korabeli magyar társadalmi viszonyok egyes jellegzetességeivel. Az országos átlagnál sokkal kevesebb gyerek jut egy tanárra, ami az oktatás színvonalát segítette. A vidéki származású tanulók korlátozottan ugyan, de képviseltetik magukat, így a fővároson kívüli világot is jól ismerhette az oktató. A zsidó származású gyerekekkel és családokkal általános, rendszeres a napi kapcsolattartás. Mélyen vallásos, fegyelmezett, nagy követelményeket támasztó az intézmény. A tanárok közéleti élénk szerepvállalását aktívan ösztönözte az iskola. A reáltárgyak, természettudományok jelen vannak a tantervben, de az iskola, a korabeli gimnáziumokra, főgimnáziumokra jellemző módon inkább a klasszikus és

humán tárgyak, valamint a hittan oktatására helyezték a hangsúlyt. Az iskola társadalmi beágyazottsága kiemeltnek nevezhető, így az itt tanító tanároktól feltehetően elvárt a fennálló társadalmi renddel történő azonosulás. A katonai gyakorlatok, céllövészet, hazafias militarizmus fontos szerepet töltöttek be a főgimnázium vezetésének értékrendjében.

BURJÁN KÁROLY

A környezeti tényezők feltárását követően tekintsük át Burján Károly és Miklóssy István szabadkőművesellenes publicisztikáját és a velük kapcsolatos elérhető adatokat! Burján Károly okleveles tanár volt, aki 1902 és 1919 között tanította a geometriát és számtant átlag heti 17 órában. Az iskola 1924-1925-ös értesítője az „Iskolánk múltja” cikkben említi az intézményben hajdan vagy aktuálisan oktató tanárok között Miklóssy és az akkorra már elhunyt Burján nevét: „Az említettek közül tudományos, irodalmi és pedagógiai munkásságukkal kitűnő érdemeket szereztek:....Miklóssy István publicista;...Burján Károly publicista.”³

Burján Károly a szabadkőművességgel behatóan 1912-ben a Stephaneum Nyomda gondozásában megjelent *A keresztyénség és a magyarság veszedelme (A radikálisok kultúrája)* című írásában foglalkozott. Művében saját értelmezésében tekinti át a szabadkőművesség, materialisták, szabadgondolkodók, ateisták, radikálisok aktivitását, mely nézetrendszert erős antiszemita szemléletmód hatotta át. A hazai materialisták szabadkőműves, „tudományos”, „faji” újságjának a *Huszedik Századot* tekinti. Felfogása szerint a legszegényebb rétegeknek nincs más kapaszkodója, mint a vallás. Ezen sajtó pedig a maga materialista kinyilatkoztatásaival éppen ezen szegény rétegek lelkitámasza alól rántja ki a talajt.

A tudomány ebben az esetben csupán álarc, melyet egy „faji dominanciára” való törekvés visel magán. „De ezek az anker-közi és gyár-utcai doktor urak, bármilyen praktikus körültekintéssel dolgoznak is, számon kívül hagynak egy lényeges körülményt...”⁴ Burján szóhasználatában visszatérő az „anker-közi” kifejezés, mely a korszak radikális egyetemi ifjúságára, a Galilei Körre utal, akiket már a korszakban előszeretettel azonosítottak egyes politikai körök a zsidósággal, valamint szabadkőműves fiókszervezetet láttak benne.

³ Iskolánk múltja, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgimnázium Értesítője*, 23. tanév, Budapest, kiadó, 1924-1925, 4.

⁴ Burján Károly: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme, (A radikálisok kultúrája)*, Budapest, Szent István Társulat, 1912, 6.

Felfogása szerint eljött egész Európában a keresztény megújulás kora, mely az ateista, materialista kisebbséget félre fogja állítani. Könyvében, akárcsak egyéb publikációiban visszatérően hangoztatott tényező a magyar zsidóság általa sikertelennek tekintett asszimilációja. Az integráció Burján olvasatában felszínesre sikeredett és kimerült a névváltoztatásban és a magyar nyelv megtanulásában: „az empirikus háttér bizonyára a Telekitér vagy a kies Máramaros néprajzi tanulmányozása szolgáltatta ezekhez a megállapításokhoz...nevezhetjük őket radikálisoknak, materialistáknak, nemzetközieseknek, szabadgondolkodóknak, úttörőknek vagy éppen nihilistáknak...”⁵ A lényegen az elnevezés nem változtat, amint fogalmaz.

A megnevezett csoportok sajtójához sorolja a „szabadkőműves irányítások szerint működő” *Huszdik Századot*; a *Nyugatot*; a *Szabadgondoltot*; a Fényes Samu-féle *Úttörőt*; a szintén szabadkőművesnek tartott *Világot*, valamint a nemzetközi szociáldemokratának bélyegzett *Népszavát*.⁶ Nézetei szerint ezen orgánumnak ekkorra már nem titkolt célja volt a magyarság megosztása. Legnagyobb veszedelmet mégis az említett mozgalmak vallásellenességében, „keresztyénség iránt érzett vad gyűlölet” –ben látja.

Górcső alá veszi a radikálisok azon nézetét, miszerint a korszak magyar iskolarendszere túl nagy hangsúlyt helyez a klasszikus tudományokra, a latinos, „deákos” nevelésre és alig vagy egyáltalán nem tanítja Marxot, Spencert, a szociológiát, a természettudományokat, vagy a darwinizmust. Erre adott válasza: „minden elfogulatlanul gondolkodó ember vallja, hogy iskoláinkon sok igazítani, javítani való van, de rosszra az iskola nem tanít s főképen nem hazudik.”⁷

Elemzésének visszatérő mondanivalója, hogy a nemrégiben bevándorolt, részben vagy egyáltalán nem asszimilálódott csoportok és a hagyományos magyar középosztály értelmisége között állandó harc folyik. Még ennél is fontosabb ugyanakkor Burján olvasatában, hogy a radikálisok, szabadgondolkodók régi, félféudális Magyarországgal szembeni kritikájából magyar- és keresztényellenességet érzett ki.

A magyar intelligencia gerincének a magyar birtokos nemességet, középosztályt tekinti, amelynek ellenségei a radikális csoportok. Burján szerint ezen tömörüléseknek érdeke és célja nemzeti múltunk lekicsinylése. Véleménye szerint a radikálisok a birtokosok elleni hergelés

⁵ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 9.

⁶ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 12.

⁷ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 24.

okán keresik a kapcsolatot a parasztsággal, mely kapcsolatfelvételhez a szociológia tudományában látják az eszközt.

Hangsúlyozza, hogy a régi 1848-as magyar reformnemesség oly' nagylétszámú társadalmi réteget képezett, mely joggal képviselte a teljes magyarságot. Nagyobb társadalmi felhatalmazással, „mint az az 5000 szabadkőmíves és függeléke gyanánt működő radikális szervezet, amelynek lármájától olyan hangos ez az ország.”⁸

Burján szerint megindult egy 1867 óta tartó honfoglalás, mely szabadgondolkodás és kulturális fejlődés jelszavakkal leplezi magát.⁹ „Nem hiszem, hogy a keresztyén magyar társadalom állott valaha ilyen nehéz küzdelmek előtt. Hitétől, nemzetiségétől, eszményi és anyagi javaitól készül megfosztani egy kicsiny, de jól szervezett, eszközökben nem válogatós, mindenre elszánt tábor.”¹⁰

Burján Károly a további években visszatérő szerzőjévé vált a Bangha Béla jezsuita szerzetes, teológus, szerkesztő, író által életre hívott *Magyar Kultúra* folyóiratnak. A páter nem titkolt célja volt, hogy éppen a fent is megnevezett, a Társadalomtudományi Társaság gondozásában működő *Huszedik Századhoz* hasonlatosan színvonalas katolikus, de mindenekelőtt keresztyén folyóiratot hozzon létre. Bangha Béla a korszakban egy olyan harcos, politizáló keresztyén mozgalmat, sajtóorgánumot kívánt létrehozni, mely mind a Prohászka Ottokár-féle keresztyén szociális, mint a Katholikus néppárti, mind pedig az uralkodói körökkel folytonosan kompromisszumot kereső Samassa József egri érsek fémjelezte irányvonalaktól eltért.¹¹

Bangha meglelte a harcostársat Burján Károlyban, aki protestánsként a keresztyén egység megtestesítőjeként jelenhetett meg a lap munkatársai között. Bangha ugyanis előbbre helyezte a politikai és ideológiai egységet a felekezeti hovatartozásnál.¹² Burján úgy érezhette, ezen a fórumon kibontakoztathatja nézetrendszerét. 1913-ban publikált *Szabadkőmíves előnyomulás* címmel a folyóiratban.¹³ A cikkben bemutatja a *Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületét* és a szervezet újságját, az *Új Korszakot*. A szervezetet és annak újságját szabadkőművesnek nevezi, valamint tényként kezeli, hogy tagságuk és szerkesztőségük zsidó tanítókból és tanárokból áll. Gróf Zichy János kultuszminiszter az Egyesületet feloszlatta, ám a lap a

⁸ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 57.

⁹ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 63.

¹⁰ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 64.

¹¹ Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890 – 1950)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977, 44.

¹² Gergely: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890 – 1950)*, 48.

¹³ Burján Károly: *Szabadkőmíves előnyomulás*, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13-24. szám, 1913.

szabadkőműves páholyok támogatásával tovább tudott működni. Bevallottan nincs róla információja, hogy miként halad az *Új Korszak* lapján keresztül a páholyok munkája, ám úgy véli, megkezdődött a magyar néptanítók között a szabadkőműves páholyok „lélekfogdosása”. Burján szerint mivel a többségében keresztény magyar tanár- és tanítótársadalomban a szabadkőművesek nem járhattak sikerrel, ezért megkezdték az egyes országos tanári egyesületekben, kongresszusokban átvenni a vezető szerepeket, vagy újakat létrehozni, melyre vonatkozóan a *Kelet* szabadkőműves közlönyből citált utalásokat. Véleménye szerint Budapestet a szabadkőművesség irányítja, mely egy elterjedt politikai toposz lehetett ezekben az években, ugyanis az Országgyűlésben is voltak képviselők, akik ilyen kinyilatkoztatásokkal éltek előszeretettel ekkoriban.¹⁴

Burján számára ez esetben sem volt kérdés, hogy alanyai, a szabadkőművesek nem tekinthetők sem kereszténynek, sem magyarnak. Aggodalma szerint a fővárosi magyar tanügy és iskolák szabadkőműves szellemben fognak átformálódni, majd „a magyar tanügyet és munkásait a nemzetközi nihilizmus magyarországi fiókja, a szabadkőművesség fogja pórázon vezetni.”¹⁵

Még ugyanebben az évben állást foglalt az iskolai reformok kérdésével kapcsolatban is A *középiskolai reform világnézeti vonatkozásai* című írásában.¹⁶ Ebben hitet tesz amellelt, hogy a középiskolának, kiváltképp a gimnáziumnak nem lehet kizárólagos célja, hogy gyakorlati ismereteket adjon át, de szükséges, hogy a gimnáziumi oktatás gerince a továbbiakban is a keresztény nevelés és erkölcs, valamint a klasszikus humántudományos műveltség kell, legyen. Ennek célja pedig olyan kulturált diákok kinevelése, akik a későbbiek során maguk is újra tudják termelni a kultúrát.

„Csak nagy eszmények szolgálatában lehet nagyot alkotni, anyagi haszonszerzés érdekében nem. Anyagiakért való küzdelemnek vannak áldozatai, de vértanúi nincsenek”¹⁷

¹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd: Raffay Ernő: Az 1911-es szabadkőműves vita, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/1., 68–81., Raffay Ernő: A magyar képviselőház 1911. évi szabadkőműves vitája, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/2., 38–49., Raffay Ernő: A magyar országgyűlés 1910–1911. évi vitája a szabadkőművességről, II. évf., 2010/3., 29–42. Továbbá: Országgyűlési Könyvtár: Országgyűlési naplók, irományok mutatói 1867–1947: Képviselőházi naplók mutatói: Képviselőházi napló, 1910 – mutató: Szabadkőművesség kérdése.

¹⁵ Burján: *Szabadkőműves előnyomulás*, 484.

¹⁶ Burján Károly: A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13–24. szám, 1913.

¹⁷ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 418.

„...ha a humán, klasszikus gondolkodást, a klasszikus műveltség észjárását ez a természettudományos gondolkodás nélkülözi, az az anyagra szegezi a szemet, az ész önámításához, az erkölcsi értékek lekicsinyléséhez vezet.”¹⁸

Olvasata szerint erre vezethető vissza, hogy azon értelmiségi, politikai körök, melyek a természettudományokra fókuszálnak, erkölcsi deficitben szenvednek. Kijelenti, jól észrevehető, kik követelik a klasszikus és keresztény kultúra háttérbeszorítását: a szabadkőműves *Úttörő*, a *Huszdik Század*, a Galilei kör. A gimnáziumban elsajátítható klasszikus műveltség összefügg a nemzeti műveltséggel, ezért okunk van ragaszkodni hozzá. „A gimnázium maradjon meg annak az elite-iskolának, mely a nemzeti társadalom számára a tudást magáért a tudásért is kedvelő, harmonikus értelmi és érzelmi életet élő, az empirikus rendeltetést meghaladó eszmények szolgálatára kész, intelligens gárdát bocsásson ki falai közül.”¹⁹ Burján ebben a cikkében érhető tetten leginkább kitapinthatóan a korszak magyar értelmiségét foglalkoztató és azt sokszor szétválasztó természettudományos – klasszikus humánműveltség / materialista – idealista nézetrendszerek szembenállása.

1914-ben az Országos Radikális Párt megalakulásával foglalkozik, melyet a *Szabadkőművesek zászlóbontása* c. cikkben közöl le a lap.²⁰ Bevallottan azért kívánt ezzel a politikai formációval foglalkozni, mert a nemzetközi nihilizmus és szabadkőművesség politikai színrelépését látja benne. Ugyanakkor csak a „Galilei-körbe diszponált diákgyermek” hiszik el, hogy a szabadkőművesség humanitárius célokat szolgál - Burján szerint.²¹ Jászi Oszkára utalva úgy látja, a párt vezetése jórészt azokból kerültek ki, akik az 1890-es években végezték az egyetemet: „Igen, erre az időpontra esik a liberális irányzat delelése, az egyházpolitikai törvények megalkotása, az iskolák államosításának tömeges megkezdése.”²²

A cikkben levezeti, hogy a szabadkőművesség a nemzeti társadalom keresztény jellegét kívánja felszámolni, mely folyamat első lépései egyikeként a keresztényeket elüldözték a szabadkőműves páholyokból – így Burján. A továbbiakban a Radikális Párt földosztási programját bírálja burkolt zsidóellenes felütéssel: „Kérdezzük másodsor, váljon a radikálisszabadkőműves párt vezetősége olyan összetételű-e, hogy képviselői azonosíthatók a

¹⁸ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 419.

¹⁹ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 422.

²⁰ Burján Károly: *Szabadkőművesek zászlóbontása*, *Magyar Kultúra*, II. évf., 1-12. szám, 1914.

²¹ Burján: *Szabadkőművesek zászlóbontása*, 529.

²² Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 530.

magyar föld népének bajait, szenvedéseit megértő és átérző személyekkel?”²³ Ellentmondásokat lehet felfedezni, hiszen cikkében kifejti, magyar földbirtokkérdésekről csak az értekezzen, aki ismeri az azt művelő társadalmi réteget. Önellentmondásba keveredik, hiszen *A keresztyénség és a magyarság veszedelme* című értekezésében azon ütközött meg, a Társadalomtudományi Társaság tagjai magyar földművesek egy csoportját tanulmányozták.²⁴ Végül a Radikális Párt vezetőinek névsorával kívánja azt sugalmazni, származásuk okán nem ismerhetik a magyar parasztságot érintő kérdéseket.

A háború kitörését a *Háborúnk és a szabadkőműves irodalom*-cikkben üdvözli.²⁵ Szemléletmódját áthatja a korabeli politikai katolicizmus azon meggyőződése - melynek egyik fő képviselője éppen Bangha Béla volt -, miszerint a háború kitörése a tömegek kereszténységbe vetett hitét ismételten megerősítette, a kereszténység újjászületését és az ateista, radikális mozgalmak visszavonulását látva a kibontakozó eseményekben.²⁶ Nem mulasztja el emellett megjegyezni, hogy minden vallás- és nemzetellenes propaganda a Monarchiában a szabadkőműves páholyokból indult ki.²⁷

A háború sodrásában 1917-ben *Az entente nemzetiségi elve és a szabadkőművesség*-ben bontja ki azon véleményét, hogy az antanthatalmak diplomáciai tervei az olasz, francia, angol, szerb páholyokban születtek meg, mely tervezetek - igencsak zavarosan kifejtett módon - egybevágóan a magyar szabadkőművesség „hazaáruló” jelszavaival és a Jászi-féle nemzetiségi tervekkel.²⁸

A *Magyar Kultúra* még ugyanezen számában *A zsidókérdés* c. cikkben²⁹ a Magyarországra bevándorolt zsidóság szociológiai tanulmányozásával kapcsolatban jut arra a következtetésre, a zsidóság asszimilációja csupán „*élelmes alkalmazkodás*”.³⁰ Az általa sikertelennek ítélt integráció jelentősége többek között abban mutatkozik meg, hogy „...a magyar szabadkőművesség törekvéseinek tartalmát és célját ma zsidók határozzák meg...”.³¹ Megközelítőleg utóbbi cikkek írásakor Burján egészségi állapota erősen megromlott, így

²³ Burján: *A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai*, 532.

²⁴ Burján: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme*, 39–40.

²⁵ Burján Károly: *Háborúnk és a szabadkőműves irodalom*, *Magyar Kultúra*, II. évf., 13–20. szám, 1914.

²⁶ Gergely: *A politikai katolicizmus Magyarországon*, 5–126, 50.

²⁷ Burján: *Háborúnk és a szabadkőműves irodalom*, 60.

²⁸ Burján Károly: *Az entente nemzetiségi elve és a szabadkőművesség*, *Magyar Kultúra*, V. évf. 1-12. szám, 1917.

²⁹ Burján Károly: *A zsidókérdés*, *Magyar Kultúra*, V. évf. 1-12. szám, 1917.

³⁰ Burján: *A zsidókérdés*, 337.

³¹ Burján: *A zsidókérdés*, 344.

kénytelen volt visszavonulni a gimnázium igazgatói irodájára adminisztratív munkára.³² 1920. február 23-án hosszas betegeskedés után elhunyt.

A *Magyar Kultúra* 1921-es számában „B.B.” aláírással maga Bangha Béla búcsúzott el tőle:

„...te eltávoztál körünkből, s most hogy a hosszú tél után újra kitavaszkodott, te nem üdvözlöd velünk együtt a kikelet mosolyát. S a földlyukakból újra elősurruló földalattiakra sem szegzed már rá aggódó, figyelő, megtorló szemedet; tőled már nem kell félniök azoknak, akiket valaha megreszkettett a buzogányod. Szegény jó Burján Károly, te is hősi halott vagy, hősi halottja eszméinknek...”³³

MIKLÓSSY ISTVÁN

Burján Károly kollégája, Miklóssy István maga is termékeny publicistának bizonyult az évek során. Miklóssy a geometria, mennyiség- és természetan oktatója volt. A gimnázium értesítője szerint: „az Orsz. Közoktatásügyi Tanács tagja, a VII. ker. római katolikus egyházközség alelnöke, a kath. írók és újságírók Pázmány Egyesületének és több társadalmi egyesületnek választmányi tagja. Volt népf. százados, a Signum Laudis tulajdonosa. Az elmúlt iskolai év folyamán cikksorozatokot és cikkeket írt a Magyarság és az Uj Nemzedék című napilapokba.”³⁴

Miklóssy igen nagy hangsúlyt helyezett a céllövészetre, hiszen az iskola együletének vezetésén túl ide vonatkozó cikket is írt: „Jelentés a céllövő tanfolyamról (Ifjúságunk katonai neveléséről).”³⁵ Az iskola 1913/1914. évi értesítője szerint pedig: Miklóssy István: „Kéziratban benyújtotta a honv. Miniszter Úrnak »Az ifjúság előkészítése katonai szolgálatra külföldön« című a honvédelmi minisztérium pályázatán első díjat nyert dolgozatát.”³⁶

Vizsgálódásunk tárgya szerint Miklóssy első műve, mely a szabadkőművességre irányította a figyelmet a *Veszedelmes tünetek iskoláinkban* c. kiadványa volt, amit a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület 1911-es közgyűlésén fel is olvasott. Ebben kifejti, hogy a magyar

³² Iskolánk és a háború, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 16. tanév, 1917-1918, 8.

³³ Bangha Béla: Burján Károly emlékezetének, *Magyar Kultúra*, VIII. évf., 1-8. szám, 1921, 48.

³⁴ A tanárok társadalmi és irodalmi munkássága – *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgimnázium Értesítője*, 23. tanév, 1924-1925, 8.

³⁵ Sándor Miklós: Az első tanévek az évkönyvek tükrében, *A budapesti Szent István Gimnázium jubileumi évkönyve épülete fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1908-2008*, Budapest, Szent István Gimnázium, 2009, 29.

³⁶ A tanárok irodalmi működése, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 12. tanév, 1913-1914, 18.

iskolai és szellemi életben olyan eszmék kezdtek terjedni, melyek nemzet- és keresztényellenesek. Az új ideológiákkal szemben a katolikus tanárságnak fel kell venni a harcot, hirdeti. Az új tanok terjesztői főképpen a magyar iskolákat és ifjúságot kívánják megszerezni maguknak, hiszen így nyert ügyük van, kezükben a jövő értelmisége. Ennek okán szomorúan konstatálja, hogy míg az „ellenség” kezdi bekebelezni az iskolákat, addig a keresztény tanári tábor tétlen.

Maga is rámutat a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete (MTSZE) - mint radikális tanítói szervezetnek - létrejöttére. Kifejtése szerint a szervezet és sajtóorgánuma, az *Új Korszak* mögött a szabadkőműves páholyokat kell keresni, így Burjánéhoz hasonlatos következtetésekre jut. Az MTSZE célja Miklóssy értelmezése szerint a tanítóság tömegeinek megnyerése a szabadkőműves és szabadgondolkodó szervezetek számára.

Legnagyobb veszélynek véli, hogy a MTSZE és egyes páholyok célkitűzése a felekezeti- és hittannélküli iskolarendszer létrehozása volt. Forrásként a *Világ* napilapot, valamint a *Kelet* című hivatalos szabadkőműves közlönyt használta fel. Félelmei szerint a szabadkőműves tanítók és tanárok már meg is kezdték eszméik terjesztését a tanulók között. Ezek az eszmék szerinte ateisták, megtagadják Istent és a hazát, a fennálló rendet tervezik felforgatni.

Gondolatmenetét határozati javaslatával zárja négy pontban. Ezek szerint: a közgyűlés tiltakozzon a páholyok és egyes tanítói csoportok összefonódása ellen; a katolikus iskolák tanítói és tanárai erősítsék meg intézményeikben a katolikus és hazafias oktatási szellemet; memorandum intézése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, miszerint a miniszter lépjen fel a „szabadkőműves és szabadgondolkodó tanárok aknamunkája” ellen; végül a memorandum és körirat megszerkesztésére bizottságot állítson fel a közgyűlés.³⁷

Miklóssy következő műve az 1912-es *A szabadkőművesség önleplezése* címet viselte a Szent István Társulat gondozásában. Ezen munkájára immár a szabadkőművesek is reagáltak a *Keletben*.³⁸ Az írásban Miklóssy jórészt a *Kelet* közlönyre támaszkodik, kisebb részben a radikálisabb hangvételű, ám szintén szabadkőműves *Dél* folyóírra.

Véleménye szerint a szabadkőműves eszmék jelenléte az elemi iskoláktól a felsőoktatásig tapasztalható. Ismételten kitér a Somogyi Béla szabadkőműves tanár által a páholygyűlésen

³⁷ Miklóssy István: *Veszedelemes tünetek iskoláinkban*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1911., 12–13.

³⁸ Vegyes hírek. Különfélék, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXIII. évf. 13. szám, 1911, 35. Ugyanitt közli a *Kelet*, hogy Huszár Károly néppárti képviselő vezércikket írt Miklóssy könyvéről az Alkotmányba. Emellett a *Magyarság* 1927. novemberi száma is említi, hogy a képviselőházban többször foglalkoztak a művel.

bejelentett és létrehozott Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületére, mely működését gróf Apponyi Albert betiltott, utódja Székely Ferenc viszont engedélyezett.

Miklóssy az általa felhasznált orgánumok cikkrészleteiből, páholygyűlések összefoglalóiból igyekezett kiemelni azon mondatokat, elemeket, melyek valóban az oktatásügy reformjával foglalkoztak, ám az elemzést indulatosan, a holisztikus szemléletmódot mellőzve hajtotta végre, kontextusból kiemelve gondolatokat.

Külön foglalkozik a szabadkőművesség jelenlétével a tanárság körében.³⁹ Miklóssy alapvetése, hogy a tanárság szent feladata a jövő fiataljainak hazafias és keresztény, vallásos nevelése. Ebből fakad az, hogy állandó háború van a szabadkőművesség és az egyháziak között a tanárság „lelkéért”, ugyanis mindenki bennük látja a szövetségest az ifjúság megnyerésére, így hosszútávon a társadalomformálásra. Ehhez kapcsolódóan értekezik a felsőoktatás ifjúságáról,⁴⁰ akikre az általa idézett források alapján szintén stratégiai partnerként tekintenek a páholyok, lévén a jövő értelmiségi bázisáról van szó.

Ugyancsak 1912-es keltezésű a Stephaneum Nyomda által kiadott írása, mely a *Nyílt interpelláció a Belügyminiszter Úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében* címet viseli. Ebben korábbi kiadványaihoz hasonlóan felszólítja előszavában a keresztény magyar társadalmat a páholyokkal szembeni önvédelemre. A mű nyelvezete nemmentes a személyeskedő, indulatos hangvételtől. Miklóssy szerint a páholyok igazi céljai az állam és egyház összeroppantására irányulnak. Ahogyan korábban Burján, Miklóssy is kihangsúlyozza, hogy tudomása szerint a páholytagok nagy része izraelita gyökerekkel bír, így meggyőződése szerint tevékenységük nem szolgálhatja a keresztény Magyarországot. A *Kelet, Dél, Úttörő* lapokból vett idézeteivel felhívja a figyelmet a szabadkőművesség és az egyetemistákból álló Galilei Kör összefonódására, a szabadkőműves diákinternátusra, a szabadgondolkodó szellemben történő gyereknevelésre, illetve a szabadkőműves szemléletű történelemoktatásra.

³⁹ Miklóssy István: *A szabadkőművesség önleplezése*, Szent István Társulat, 1912, 44–60.

⁴⁰ Miklóssy: *A szabadkőművesség önleplezése*, 1912, 60–64.

HARC AZ ORSZÁGOS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET KÖZLÖNYÉBEN

Miklóssy István szavai különösen nagy feltűnést keltettek egyes oktatói körökben és polémiát eredményeztek, mely az *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönyében* bontakozott ki. *A középiszkolai tanár függetlensége* címmel⁴¹ dr. Gulyás István debreceni református főgimnáziumi tanár tartott felolvasást a debreceni tanári kör 1911. május 28-ai gyűlésén. Ekkor Gulyás kifejezetten a *Veszedelemes tünetek iskoláinkban* írást emelte ki. Fő következtetése, hogy Miklóssy és társai mindenkit szabadkőművesnek tartanak, aki nincs egy véleményen velük. Gulyás szerint lényeges pont, hogy Miklóssy a katolikus tanárok között egy kisebbséget képvisel csupán, akik mögött egy „klerikális párt” áll.⁴²

Miklóssy elszigeteltségére példaként hozza, hogy az ezer fős Katolikus Tanár Egyesületből 26-an voltak csak jelen Miklóssy felolvasásakor.⁴³ Felszólítja továbbá Miklóssyt, tartózkodjon a hangulatkeltéstől és uszítástól. Szavai szerint:

„Mi meg vagyunk győződve s ebben a meggyőződésünkben sem az ők fenyegetése, sem semmi más hatalom meg nem ingathat, hogy a magyar tanárnak, álljon bármelyik hitfelekezet által fenntartott iskola szolgálatában, amint az iskola küszöbét átlépi, csak az igazság, csak a felekezeti mázzal be nem vont tudomány és a magyar nemzeti előrehaladás mindennél szentebb ügyét szabad látnia és munkálnia; és hogy ezt a nemes munkát csak úgy végezheti igazán, eredményesen, ha növendékeinek lelkéből igyekszik kiirtani mindent, ami ennek a hazának polgárait egymástól elválaszthatná s igyekszik beoltani mindazt, ami a lelkek összeforrasztására alkalmas...De tiltakozunk az ellen, hogy ezért bennünket, akik így vélekedünk, nevezzenek bár érte szabadkőműveseknek vagy szabadgondolkodóknak, a vallástalanság vádjával sújthasson akár Miklóssy István, akár más.”⁴⁴

A debreceni tanár úgy vélte, Miklóssy véletlenszerűen kiragadott cikkrészletekre hivatkozva kíván messzemenő következtetéseket levonni. Hiányolja Miklóssytól a konkrét szabadkőműves

⁴¹ Gulyás István: *A középiszkolai tanár függetlensége*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911.

⁴² Gulyás: *A középiszkolai tanár függetlensége*, 900.

⁴³ Gulyás: *A középiszkolai tanár függetlensége*, 901.

⁴⁴ Gulyás: *A középiszkolai tanár függetlensége*, 901.

iskolák, személyek felsorolását. Ezek hiányában megalapozatlan vádaskodásként kezeli Miklóssy szavait.

Miklóssy a Gulyás-féle cikke *VÁLASZ* címmel⁴⁵ replikázott, melynek utolsó bekezdése szerint:

„Még csak azt jegyzem meg, hogy Gulyás Istvánnak, aki legönzettelenebb hazafias célú és irányú előadásom révén könnyelműen és felületesen pellengérré akart állítani a nagy nyilvánosság előtt, azon kijelentésével, hogy »az egész iskolát« »általánosságban« meggyanúsítással illetem, — bárhol bármit ír is rólam ebben az ügyben, nem válaszolok. Fölajánlottam azonban a módot hozzá, hogy bíróság előtt tárgyaljunk — ha tetszik.»⁴⁶

Álláspontját és szavai hitelességét még egyszer a *Nyilatkozat*-ban⁴⁷ erősítette meg. A két tanárember között a későbbiekben tovább burjánzó vitát végül maga az országos Középiszkolai Tanáregyesület elnöke, Négyesy László zárta le *Miklóssy cikkéről* c. írásával.⁴⁸ Ebben erősen kritikus hangvételt üt meg Négyesy. Úgy véli, Miklóssy egyedüli „programpontja”, hogy „le a szabadkőművesekkel!”⁴⁹ „Elismerem, hogy Miklóssyt ebben az irányban őszinte meggyőződés vezeti. Neki komoly, szinte fanatikus hite, hogy csak a szabadkőművességet kellene eltörölni s minden rendben volna.»⁵⁰

Fontos pontokra érzett rá Négyesy: a páholyok és páholytagok különálló, önálló személyek, önálló véleménnyel, így néhány cikk idézése révén nem lehet az egész, egyébként sokezer fős szövetséget jellemezni. Ehhez kapcsolódóan Balassa József nyelvész professzort hozza fel példaként, akit Miklóssy mint páholytagot tetemre hív idézett szövegeiben. Négyesy szerint viszont olyan életmű áll előttünk Balassa esetében, mely megkérdőjelezhetetlenül a magyarságot szolgálja. „Nehéz elképzelni, hogy Balassától félteni kellene a magyar iskola szellemét.»⁵¹

⁴⁵ Miklóssy István: *VÁLASZ »A KÖZÉPISKOLAI TANÁR FÜGGETLENSÉGE« CÍMŰ CIKKRE*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911.

⁴⁶ Miklóssy: *VÁLASZ*, 942.

⁴⁷ Miklóssy István: *Nyilatkozat*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911.

⁴⁸ Négyesy László: *Miklóssy cikkéről*, *Országos Középiszkolai Tanáregyesület Közlönye*, XLV. évf., 1-43. szám, 1911-1912.

⁴⁹ Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 363.

⁵⁰ Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 363.

⁵¹ Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 365.

Szintén lényeglátó, mikor artikulálja, a korszak radikális eszméi a szabadkőműves páholyok teljes felszámolásával is léteznének, azokat nem lehet kivonni az aktuális korszellemből, közbeszédből. Hovatovább a szabadkőművesség elleni harc nem egy tanártestület dolga. Hangsúlyozza, a Középiskolai Tanáregyesületnek nincsen kapcsolata a szabadkőművességgel, a tagságban előfordulnak páholytagok, ám a választmányi bizottságban nem. A tanárságnak jelenleg olyan nehézségei és problémái, kihívásai vannak, melyekről Miklóssy írásai feleslegesen elterelik a figyelmet. Nyilatkozatát így zárja: „Én kifejtettem a magam programját, amely kizárja a szélsőségeket. Az elég konzervatív. Az a program magában foglalja az iskola érdekeit és a tanárság eszményeit. Az nem gyűlölséget szít, hanem megértést és szeretetet hirdet. Én azt nem ismétlem, nem módosítom, és mellette maradok, ha egyedül maradok is. Ettől azonban nem félek.”⁵²

A polémia ezzel lezárult, Négyesy már írása elején leszögezte, ha újabb cikk jelenik meg, ő arra nem felel. Miklóssy Istvánt később az 1924-25-ös tanévben erősen megromlott egészségügyi állapota okán felmentették a tanítás alól s szakfelügyelettel bízták meg az akkor már címzetes igazgatót, akit nagy megbecsültség övezett iskolájában.⁵³ Ahogy az egy évvel későbbi értesítő hírül adja:

„Miklóssy István távozása veszteség az intézetre nézve. 23 évet töltött köztünk és ezalatt az idő alatt mint ember és mint tanár egyaránt kiváló tagja volt a testületnek. Határozott, férfias fellépésével tiszteletet, szíves, megnyerő modorával rokonszenvet keltett maga iránt. Nagy szakképzettsége és az a készsége, amellyel a tudományos anyagot tanítványaival közölni tudta, kiválóan eredményessé tették tanári munkáját. A közélet terén kifejtett működésével is tiszteletet és megbecsülést szerzett magának és a tanári rendnek. Kartársainak, tanítványainak, ismerőseinek őszinte tisztelete, szeretete kíséri őt a betegségtől reá kényszerített korai nyugalomba.”⁵⁴

⁵² Négyesy: *Miklóssy cikkéről*, 367.

⁵³ A tanári testület működési köre, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1924-1925, 9.

⁵⁴ Iskolánk az 1925–26. iskolai évben, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1925-1926, 12.

1927-ben a *Magyarság* c. újság búcsúztatta, miután Miklóssy nem élte túl súlyos szívbetegségének operációját.⁵⁵

A TÖRTÉNETI KONTEXTUS

Burján Károly és Miklóssy István tárgyalt publicisztikájának áttekintése után felmerülhet a kérdés, valóban olyan számottevő volt a korszakban a szabadkőműves jelenlét a magyar oktatási rendszerben? Mit árul el nekünk erről a kérdésről a korszak és a körülmények rövid vizsgálata?

Az 1907-1913 közötti években valóban számos esetben izzott a közhangulat az oktatás ügye körül. A háttérben jellemzően gazdasági tényezők és okok voltak, melyhez erőteljes politikai harc is társult.⁵⁶ A vizsgált időszakban visszatérő társadalmi probléma volt, kiváltképpen a vidéki tanítók esetében az alacsony fizetés, mely nehézség a középiskolai tanárság egyes rétegeit is érzékenyen érintette.⁵⁷ A gazdaság egyes válságperiódusai különösen erősen csattantak rajtuk.

A magyar pedagógustársadalom létszáma a korábbi évekhez képest emelkedett, hiszen míg 1890-ben 35 000-en, 1910-ben már 56 000-en dolgoztak a tanügyben.⁵⁸ A tanítóság, de kiváltképpen a tanárság még mindig főleg férfiakból állt, „derékhaduk” átlagéletkora pedig 20 – 39 év közötti, tehát fiatal volt.⁵⁹ Érdekérvényesítő képességeiket tömegük mellett nagymértékben növelte, hogy a szakszervezeti struktúra hazai meghonosodása ebben a társadalmi rétegben is megfigyelhető volt.⁶⁰ A tanári, tanítói testületek egyre szervezettebbek lettek. Itt ki kell emelnünk a nagyvárosok, főleg a főváros tanártestületeit, melyek nagyobb tömegben, könnyebben tudtak hangot adni követeléseiknek, mint a vidéki, jellemzően egy tanítós iskolai környezet.

⁵⁵ Miklóssy István igazgató meghalt, *Magyarság*, VIII. évf., 265. (2036.) szám, 1927. november, 9.

⁵⁶ A témával kapcsolatban lásd: Kelemen Elemér: *A tanító a történelem sodrában – Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*, Pécs, Iskolakultúra, 2007.; Nagy Mária: *Magyar tanító, 1911-ben*, Iskolakultúra, 2006/2., 33–48.

⁵⁷ „Az általános ok, amelyet minden tisztviselői ágazat egyaránt érez, az, hogy az élet rémes módon megdrágult. Az államra nézve is ez egy véget nem érő probléma. Mit tegyen alkalmazottainak érdekében, hogy létfenntartásukban a fedezet lépést tartson a szükségletekkel?” Négyesy László: *A tanárkérdés, Magyar Figyelő*, I. évf., 1911-1912, 272.

⁵⁸ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 116.

⁵⁹ Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva: *Magyar tanító, 1901*, Pécs, Iskolakultúra, 2001, 18.

⁶⁰ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 2007, 10.

Az állami iskolák mindezen mozgalmaknak nagyobb szabadságot és mozgásteret biztosítottak. Budapest kiemelt övezet volt a tanárság megmozdulásai számára, mivel itt koncentráltak legnagyobb számban mind a pedagógusok, mind az állami iskolák.⁶¹ Emellett a gazdasági válságok okozta anyagi problémák - az országos átlaghoz képest drágábbnak számító Budapesten - erőteljesebben éreztették hatásukat, így további politikai szerepvállalásra sarkallhatták a tanárságot.

Az ország oktatási intézményeinek még mindig közel háromnegyede valamely vallási felekezet felügyeletében működött.⁶² E tényező korlátozta a tanári szervezkedéseket ezen intézményekben, ugyanakkor mivel az alacsony tanítói fizetéseket természetbeni juttatásokkal, esetleg kisebb földbirtokkal is ki tudták pótolni, így eleve kevesebb felhajtó ereje volt a pedagógusi elégedetlenségek kifejezésének a kisebb létszámú közösségekben.

Általános tapasztalat volt, hogy az állami fenntartású iskolák jobb körülményeket tudnak biztosítani az oktatásra, biztosabb egzisztenciát oktatóik számára, mint a felekezeti vagy községi fenntartású elemi és középiskolák. Folyamatosan szélesedő igény volt tehát az állami szektor bővítésére. Az 1910-es évek elején egyre gyakoribbakká váltak a tanártüntetések, demonstrációk.⁶³

Általános jelenséggé vált, hogy a fennálló renddel szemben kritikus egyes politikai tömörülések, így a polgári radikálisok és szociáldemokraták keresték és általában meg is találták a kapcsolatot az egyes tanári csoportokkal.⁶⁴ Ebbe a sorba illeszkedik bele a magyar szabadkőművesség oktatáspolitikai tevékenysége is. Nem véletlen, hogy a korszak konfliktusos légkörében feltűnően gyakran került reflektorfénybe a magyar szabadkőművesség.

A 19. század végétől kimutathatóan egyre több tanító és tanár lett tagja az egyes hazai páholyoknak, kiváltképpen az állami és az egyes protestáns felekezetű intézményekben.⁶⁵ Ennek a szabadkőműves tanárállománynak közel negyede Budapesten, éppen a „legforrongóbb övezetben” élt, dolgozott. Vizsgálatunk éveiben arányuk a tagság 13 százalékát is elérte, akik közül többen is vezető szerepre tettek szert a páholy szövetségben.⁶⁶ A szabadkőművesség így

⁶¹ Nagy Mária: *Magyar tanító, 1911-ben*, Iskolakultúra, 2006/2., 33–48, 35.

⁶² Nagy: *Magyar tanító, 1911-ben*, 34.

⁶³ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 119–120.

⁶⁴ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 116.

⁶⁵ Lásd: Gál Róbert Iván: A magyar szabadkőművesség társadalmi-foglalkozási összetétele a Monarchia idején, in Lengyel György (szerk.): *Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról* Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia Tanszék, 1987, 30–43.; Ludwik Hass: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), *Acta Poloniae Historica*, 1974/30, 71–101.

⁶⁶ Ludwik: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), 95., 99.

valóban folytatott toborzást a tanárok között, ráérezve társadalmi közvetítőszerük értékére. A tanártagok pedig, kiknek munkakörülményei összefüggtek a mindenkori állam berendezkedésével, a magyar szabadkőművesség számára kiemelt területté tették a magyar oktatásüggyel összefüggő kérdések megoldási programját. Ezt a folyamatot olvasmányos formában mutatja be Benedek Elek szintén szabadkőműves tanár fiának, Benedek Marcellnek a *Vulkán – egy nemzedék regénye* című műve.

Jól mutatja ezt a radikálisabb páholyok követelése, mely ingyenes, állami, felekezeti- és hittannélküli iskolarendszert óhajtott. Utóbbi két követelés adta a legtöbb konfliktusforrást a mérsékeltbb páholytagokkal, de kiváltképp a katolikus egyházzal és intézményrendszerrel. A legtöbb oktatási intézmény ekkoriban még ugyanis a római katolikus egyház kezében volt, ezért bármi fajta radikális átalakítás ennek a felekezetnek a struktúráját sújtotta volna leginkább.

A páholyokkal való személyi szintű összefonódásban azért is láthattak fantáziát egyes tanárok, mert míg a polgári radikálisok és szociáldemokraták nem voltak jelen az Országgyűlésben, az egyes páholytagok képviselőként igen, ráadásul a szabadkőművesség kormányzati jóváhagyással, legálisan működött. Más kérdés, hogy létszámuk, befolyásuk sosem volt számottevő a kormányzatban,⁶⁷ nem alkottak egységes tömböt, hiszen mindegyik pártban voltak szabadkőművesek, akik így szemben álltak egymással. Ráadásul parlamenti állásfoglalásuk sok esetben gyökeresen eltért páholyaikban képviselt nézeteiktől, melyből számos konfliktus és bizalmi válság alakult ki a páholy szövetségben.⁶⁸

Tevékenységük azonban mégis elegendő okot szolgáltatott, hogy éppen 1910-11-ben kisebb-nagyobb megszakításokkal sor kerüljön a Parlamentben a szabadkőművesekről folyó vitára. Ezen vitasorozaton Polónyi Géza képviselő maga is értekezett a már többször említett Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületéről:

„Ide tartozik még, hogy a Comenius-páholy munkájából a következőket ajánljam a t. ház figyelmébe (olvassa) : »A magyar szabadkőművesség folytatta a kitűzött nagy progresszív célok elérésére megindított küzdelmét a választói jog, a felekezetenélküli állami népoktatás és a szekularizáció ügyében«. »A felekezetenélküli népoktatás ügyét a szabadkőművesség a Magyarországi Tanítók Szabad-Egyesületének, és feloszlata után

⁶⁷ Ludwik: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), 91.

⁶⁸ Raffay Ernő: *Politizáló Szabadkőművesség – Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége (1906-1912)*, Budapest, 2012, 94–96.

az »Uj Korszak« című lap támogatásával igyekezett elősegíteni. Páholyunk részt vett az egyesület megalakításában, az egyesület pártoló tagja lett, résztvettünk az egyesület feloszlata ellen tartott nyilvános gyűlésen, hozzájárultunk a gyűlés költségeihez s az »Uj Korszak« terjesztése céljaira 2500 koronát szavaztunk meg...»⁶⁹

Az 1906-ban létrehozott Egyesület elnöke, és az *Új Korszak* főszerkesztője, Somogyi Béla 1907-től valóban a Könyves Kálmán szabadkőműves páholy tagja volt,⁷⁰ amiképpen az egyesület és újság állományában is találunk páholytagokat:

„Mi, akik az egyesületet megalapítottuk, vezetjük és a lapot csináljuk, szabadkőművesek vagyunk. Az egyik alelnök Pfeifer Ignác testvérünk (Élénk éljenzés), műegyetemi magántanár, a másik Kemény János testvérünk, elemi iskolai vezetőtanító, a harmadik egyelőre én vagyok. A főtitkárunk felvétel alatt áll, a titkár, pénztáros, ellenőr, a választmányi tagok többsége szintén testvérünk. Ez tehát szabadkőműves tanárok és tanítók alapítása, és ez nem is lehet más a jövőben sem, mint szabadkőművesi intézmény.»⁷¹

Emellett az *Új Korszak* minden egyes számának fejlécén olvasható volt a lap mottója, mely szintén összezsengett a politizáló páholyok nézeteivel: „Követeljük a közoktatás államosítását, minden felekezeti tendenciának az iskolából való kizárását, a tanítók és tanárok gazdasági helyzetének gyökeres javítását és mindennek előfeltételét, az általános, egyenlő és titkos választójogot!”

Burján és Miklóssy írásai nem véletlenül éppen ebben az időszakban születtek meg. Állásfoglalásuknak kétségtelenül volt egy szellemi síkja, ahol is kiálltak katolicizmusuk és a

⁶⁹ Országgyűlési Könyvtár: Országgyűlési naplók, irományok mutatói 1867-1947: Képviselőházi naplók mutatói: *Képviselőházi napló, 1910 – mutató /S, Szabadkőművesség kérdése*, 1911. április 7., 512.

⁷⁰ Palatinus József: *A szabadkőművesség bűnei: a magyarországi szabadkőművesek mozgalma és külföldi kapcsolatai 1920-tól 1937-ig*, 1. köt., Budapest, 1938 Budai-Bernwaller Ny., Palatinus József: *A szabadkőművesség bűnei: A magyarországi szabadkőműves páholyok tagjainak névsora 1868-tól 1920-ig*, 2. köt., Budapest, Budai-Bernwaller József Kny, 1939, 312.

⁷¹ Együttes munka, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXII. évf., 13. szám, 1910. október, 344.

hittan iskolai jelenléte mellett, szemben az ezeket kritizáló hangokkal. Ezt alábecsülni semmi esetre sem szabad, hiszen oktatási intézményük nem felekezeti iskola volt, így közvetlen egyházi nyomás nem volt rajtuk. Érdeemes ugyanitt megjegyezni, a radikális tanári egyesületekkel szemben ekkor kezdenek megalakulni „ellenválaszként” a keresztényszociális, konzervatív tanártestületek is.⁷² Úgyszintén beszélhetünk a magyar tanárságon belüli politikai sík harcáról is, ahol a konzervatív és a progresszív oldal került szembe egymással riválisként világnézeti alapokon állva.

Meglátásom szerint a fentiekén túlmenően egy gazdasági, egzisztenciális mozgatórugó is húzódtott a háttérben. Amint az eddigiekből kiviláglik, a magyar tanítók és tanárok számottevő rétegei érezték megoldatlannak anyagi helyzetüket. Sokuk számára a biztos megélhetés előteremtése mellett kapacitás már nem maradt tudományos munkásság kifejtésére, így a tanárok között a hierarchián belüli előre jutási lehetőség sokszor egyáltalán nem volt.⁷³ Ugyanakkor, amint azt láthattuk, Burján, Miklóssy egy egészen kiemelt, budapesti főgimnáziumban taníthattak, mely jóval biztosabb megélhetést, karrierlehetőséget nyújtott, mint a legtöbb hazai oktatási intézmény.⁷⁴ Heti kötelező óraszámuk jelentősen kevesebb volt az országos átlagnál, így publikációk írására, nézeteik publikum előtti kinyilvánítására, egyesületekben való szerepvállalásra idejük, energiájuk is volt. A főgimnáziumuk közölt adatai arra is rávilágítanak, hogy intézményük közel állt a fennálló rend kormányzatához, így annak védelmezése elemi érdekük kellett, hogy legyen. A pedagógustársadalom alacsonyabb rétegeinek kitörési próbálkozásai így pozícióföltést is kiválthattak belőlük, illetve tanári csoportjukból. Itt példaként érdemes behozni a már hivatkozott Somogyi Bélát, aki elemi iskolai tanítóból verekedte fel magát az okleveles középiskolai tanári státuszba, ám pályája során több iskolába is elsodorta az élet. Más tapasztalatokkal, kevesebb egy helyben maradással, más életstratégiák kidolgozására szorult. Mindezek mellett a bérek és juttatások különbségeiből fakadó ellentéteket olykor maga a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is tovább szította.⁷⁵

Presztízskérdésnek és újabb konfliktusforrásnak számított, hogy a korszakban gimnáziumból lehetett csak továbblépni egyetemre. Kereskedelmi, polgári iskolából, mely iskolafajtában

⁷² Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 117.

⁷³ Négyesy: *A tanárkérdés*, 273.

⁷⁴ Négyesy: *A tanárkérdés*, 283.

⁷⁵ Donáth Péter: *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*, Budapest, Trezor Kiadó, 2022, 146.

rengeteg szabadkőműves tanár tanított országosan - kivált a fővárosban - nem.⁷⁶ Ugyancsak lényeges szempont volt a korszakban a természettudományokat, szociológiát, modern nyelveket előtérbe helyező progresszív és a klasszikus műveltséget, latinoktatást védelmező konzervatív értelmiségi elit konfrontálódása.

Ezekre a megoldatlan problémákra vezethető vissza, hogy 1918 végén a tanárság széles rétegei is üdvözölték a Károlyi-féle új forradalmi kormányzatot.⁷⁷ A szabadkőművesség rémképét így tehát nem lehet Burján és Miklóssy írásaiban a teljes kontextus nélkül értelmezni. Ez a „rém” önmagán jelentősen túlmutat és így a korabeli politikai, társadalmi, gazdasági feszültségek manifesztációjává vált. Általános emberi hibát követett el a két tanár: szerteágazó, bonyolult kérdésekre kívántak roppant módon leegyszerűsített válaszokat adni.

ÖSSZEGZÉS

Burján Károly és Miklóssy István tehát reálisan látták, hogy létező jelenség volt a korszakban a szabadkőművesség és tanárság összefonódása. Hogy „közeli” példákat is hozzak, dr. Gulyás István, akivel Miklóssy vitát folytatott, az erdélyi Unió páholy tagja volt.⁷⁸ Miklóssy és Burján egyik tanártársa, dr. Hornyánszky Gyula pedig az Erzsébet páholyban volt három évig tag.⁷⁹ Hovatovább, Hornyánszky abban a kaposvári gimnáziumban tanított korábban, ahol Burján Károly diák volt.⁸⁰ Ugyancsak tény, hogy a Budapesti Tanári Kör testületében, ahol Miklóssy is helyet foglalt, a 44 tagból 11 fő bizonyíthatóan szabadkőműves volt.⁸¹

Rengeteg egyéb tényezőt azonban látványosan figyelmen kívül hagytak. Nem vették figyelembe munkáikban, hogy a szabadkőművesség jellemzően nem alakítója, elsősorban inkább csak hordozója minden aktuális korszellemnek, mely korszellem a páholyok tevékenysége nélkül is mozgásban van. A szabadkőművesség mint polgári egyesület csak résztvevője volt az eseményeknek - számos egyéb szereplő mellett – s nem mozgatója.

⁷⁶ Donáth: *Konszenzusereső reformer a válságok és szélsőségek korában*, 325.

⁷⁷ Kelemen: *A tanító a történelem sodrában*, 121.

⁷⁸ Palatinus: *A szabadkőművesség bűnei*, 116.

⁷⁹ Palatinus: *A szabadkőművesség bűnei*, 146.

⁸⁰ Tanári kar, *A kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítője*, 1900-1901. iskolai év, XXXVII. évf., 29.

⁸¹ Balassa József egyetemi tanár (Könyves Kálmán páholy), Perényi Adolf főreáliskolai tanár (László király p., később Losonczy p., végül Könyves Kálmán p.), Benedek Marcell főgimnáziumi tanár (Deák Ferenc p.), Ady Lajos főgimnáziumi tanár (Hungária p.), Ágner Lajos főgimnáziumi tanár (Március p.), Balogh Mór főreáliskolai tanár (Március p.), Endrei Ákos főgimnáziumi tanár (Erzsébet p., majd Berzsényi p.), Jurantz Ireneus főreáliskolai tanár (Március p.), Kemény Ferenc reáliskolai igazgató (Eötvös p.), Lengyel Miklós (Deák Ferenc p.), Ravasz Árpád főgimnáziumi tanár (Madách p.).

Bár tisztában voltak a magyar oktatásügy nehézségeivel, nem fordultak kellő empátiával a tanártársak irányába, segíteni feltárni és megoldani a problémák valós okait. Az általuk körüljárt téma komplexitásának megértését látszólag elmulasztották. Nem vizsgálták meg, hogy milyen rendkívül magas a protestáns felekezetűek jelenléte a páholyokban; milyen törésvonalak alakultak ki a szabadkőművességben, mely szövetségről így semmiképpen sem lehet monolitikusként beszélni. Nem világítottak rá, mennyire gyakoriak a fedeztetések (kilépések) a tagok között; a zsidókérdést pedig otromba toposzokkal kívánták megvilágítani, holott munkahelyi környezetük révén kellett legyenek személyes tapasztalataik a magyar zsidóság tagjaival.

Munkáik mégis fontos történelmi dokumentumoknak és korlenyomatoknak mondhatók, hiszen remek áttekintést adnak a jelen kutatói számára az 1910-es évek Magyarországnak oktatásügyi harcáról. Emellett példát nyújt, miképpen tud alapvetően irracionális félelmet, egész nézetrendszert kialakítani egy viharos változásokkal teli kor keltette frusztráció még magasan kvalifikált értelmiségiek körében is.

BIBLIOGRÁFIA

Források

Sajtóforrások

- BANGHA Béla: Burján Károly emlékezetének, *Magyar Kultúra*, VIII. évf., 1-8. szám, 1921, 48.
- BURJÁN Károly: A középiskolai reform világnézeti vonatkozásai, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13-24. szám, 1913, 417-422.
- GULYÁS István: A középiskolai tanár függetlensége, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 899-909.
- BURJÁN Károly: A természettudományos szociológia jubileuma, *Magyar Kultúra*, I. évf., 1-12. szám, 1913, 69-74.
- BURJÁN Károly: Az entente nemzetiségi elve és a szabadkőművesség, *Magyar Kultúra*, V. évf., 1-12. szám, 1917, 158 -165.
- BURJÁN Károly: A zsidókérdés, *Magyar Kultúra*, V. évf., 1-12. szám, 1917, 337 – 346.
- BURJÁN Károly: Háborúnk és a szabadkőműves irodalom, *Magyar Kultúra*, II. évf., 13-20. szám, 1914, 53 - 60.
- BURJÁN Károly: Szabadkőműves előnyomulás, *Magyar Kultúra*, I. évf., 13-24. szám, 1913, 482 - 484.
- BURJÁN Károly: Szabadkőművesek zászlóbontása, *Magyar Kultúra*, II. évf., 1-12. szám, 1914, 529 - 533.
- Együttes munka, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXII. évf., 13. szám, 1910. október, 333 – 345.
- GULYÁS István: Néhány szó Miklóssy István válaszára, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 989 - 991.
- Miklóssy István igazgató meghalt, *Magyarság*, VIII. évf., 265., (2036.) szám, 1927. november, 9.
- MIKLÓSSY István: Nyilatkozat, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 525 - 546.

MIKLÓSSY István: VÁLASZ »A KÖZÉPISKOLAI TANÁR FÜGGETLENSÉGE« CÍMŰ CIKKRE, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLIV. évf., 1-46. szám, 1910-1911, 939 – 942.

NÉGYESSY László: A tanárkérdés, *Magyar Figyelő*, I. évf., 1911/2, 271 – 286.

NÉGYESSY László: Miklóssy cikkéről, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, XLV. évf., 1-43. szám, 1911-1912, 362 - 367.

Vegyes hírek. Különfélék, *Kelet – Magyarország Symbolikus Nagypáholyának közlönye szabadkőművesek számára*, XXIII. évf., 13. szám, 1911., 35 – 36.

Nyomtatott források

BURJÁN Károly: *A keresztyénség és a magyarság veszedelme. (A radikálisok kultúrája)*, Budapest, Szent István Társulat, 1912.

MIKLÓSSY István: *A szabadkőművesség önleplezése*, Budapest, Szent István Társulat, 1912.

MIKLÓSSY István: *Nyílt interpelláció a belügyminiszter úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1912.

MIKLÓSSY István: *Veszedelmes tünetek iskoláinkban*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1911.

PALATINUS József: *A szabadkőművesség bűnei: a magyarországi szabadkőművesek mozgalma és külföldi kapcsolatai 1920-tól 1937-ig*, I. kötet, Budapest, Lócsey, 1938 Budai-Bernwaller Ny, 1938.

PALATINUS József: *A szabadkőművesség bűnei*, A magyarországi szabadkőműves páholyok tagjainak névsora 1868-tól 1920-ig, II. kötet, Budapest, Budai-Bernwallner József Kvny, 1939.

Iskolai értesítők

A tanárok irodalmi működése, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 12. tanév, 1913-1914, 17–18.

BURJÁN Károly: A középiskolai matematikai oktatás fejlesztési irányának megjelölése, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 4. tanév, 1905-1906, 14–30.

Iskolánk az 1925–26. iskolai évben, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1925-1926, 11 - 14.

Iskolánk és a háború, *A budapesti VII. ker. István-úti M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, 16. tanév, 1917-1918, 7–13.

Iskolánk múltja, *A budapesti VII. kerületi Magy. Kir. Állami Szent István Reálgymnázium Értesítője*, 23. tanév, 1924-1925, 3–4.

SÁNDOR Miklós: Az első tanévek az évkönyvek tükrében, *A budapesti Szent István Gimnázium jubileumi évkönyve épülete fennállásának 100. évfordulója alkalmából 1908-2008*, Budapest, Szent István Gimnázium, 2009, 20–30.

Tanári kar, *A kaposvári M. Kir. Állami Főgymnázium Értesítője*, XXXVII. évf., 1900-1901. iskolai év, 1900, 29 - 31.

Szépirodalom

BENEDEK Marcell: *Vulkán – egy nemzedék regénye*, Budapest, Bíró Miklós kiadásában, 1918.

Szakirodalom

BASKA Gabriella – NAGY Mária – SZABOLCS Éva: *Magyar tanító 1901*, Pécs, Iskolakultúra, 2001.

DONÁTH Péter: *Konszenzusereső reformer a válságok és szélsőségek korában – Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*, Budapest, Trezor Kiadó, 2022.

GÁL Róbert Iván: A magyar szabadkőművesség társadalmi-foglalkozási összetétele a Monarchia idején, in Lengyel György (szerk.): *Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról* Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia Tanszék, 1987, 30–43.

GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890 – 1950)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.

LUDWIK, Hass: The socio-professional composition of Hungarian freemasonry (1868-1920), *Acta Poloniae Historica*, 1974/30., 71–101.

KELEMEN Elemér: *A tanító a történelem sodrában – Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*, Pécs, Iskolakultúra, 2007.

NAGY Mária: Magyar tanító, 1911-ben, *Iskolakultúra*, XVI. évf., 2006/2, 33–48.

RAFFAY Ernő: Az 1911-es szabadkőműves vita, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/1., 68–81.

RAFFAY Ernő: A magyar képviselőház 1911. évi szabadkőműves vitája, *Trianoni Szemle*, II. évf., 2010/2., 38–49.

RAFFAY Ernő: A magyar országgyűlés 1910-1911. évi vitája a szabadkőművességről, *Trianoni Szemle*, 2. évf., 2010/3. 29–42.

RAFFAY Ernő: *Politizáló Szabadkőművesség – Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége (1906-1912)*, Budapest, 2012, 94–96.